

НИКОМАХОВА ЕТИКА

Книга Епсилон/V

Аристотел

I част, I глава

1129 a

Нека да помислим за *справедливостта* и *несправедливостта* – за какви постъпки се отнасят и каква *средина* е справедливостта; и *справедливото* на кои неща е среда. Нека *изследването* ни да следва същия метод, както беше с нещата, за които вече говорихме.

И така, виждаме, че всички искат да наричат справедливост това *предразположение на душата*, благодарение на което са *извършителите на справедливи неща*, решават *справедливо* (в съдебните дела) и желаят *справедливите неща*. Същото е и за несправедливостта – това ще е такова разположение на душата, благодарение на което постъпват несправедливо и желаят несправедливите неща. Затова нека и ние най-напред да приемем като общо очертание тези положения.

Защото не е едно и също положението при *знанията* и при *способностите* и, от друга страна, при предразположенията. Изглежда, че от една страна, способността и знанието са едни и същи относно противоположностите, но това не се отнася за някоя предразположеност, на която друга не е противоположна: както например от здравето не следват противоположни следствия, а само съответстващите на здравето. Защото казваме „върви по здрав начин” тогава, когато някой върви, сякаш е здрав.

И така, противоположната разположеност често се разпознава благодарение на противоположната ѝ, но от друга страна, разположеностите често се разпознават от *подлежащите им* (неща). Защото ако доброто физическо състояние е очевидно, то и лошото става явно; и доброто състояние идва от нещата, които му съответстват, и те самите са от него. Защото, ако доброто физическо състояние е стегнатост на плътта, то по необходимост и лошото физическо състояние ще е отпуснатост на плътта; и здравословното ще е това, което създава стегнатост в плътта.

В повечето случаи следва и това – ако за едната противоположност се говори в много значения, то и за другата ще се говори в много значения, както например, ако за справедливото се говори в много значения, така ще е и за несправедливото.

2 глава

Изглежда, че за справедливост и несправедливост се говори в много значения, но поради това, че значения са близки помежду си, *хомонимията* им остава незабелязана и не е очевидна, като при онези (значения), които са далеч едни от други. Защото когато става дума за *идея*, разликата е голяма, като, да кажем, това, че „ключ“ се нарича хомонимично и това, което е под шията на живите същества, и това, с което се заключват вратите.

И така, нека да видим в колко значения се говори за „несправедливия“. Изглежда, че „несправедлив“ е и *закононарушителят*, и *користолюбецът*, и *постъпващият* несъразмерно. Така че е ясно, че справедлив ще бъде този, който се придържа към закона и постъпва съразмерно. Следователно *справедливото е законното и съразмерното, а несправедливото е незаконносъобразното и несъразмерното.*

1129b

А след като и користолюбецът е несправедлив, то (обсъжданата добродетел) ще е свързана с блага, но не с всякакви, а с тези, при които става дума за житейски успех и неуспех; които в абсолютен смисъл винаги са блага, но за някой конкретен човек – не винаги. А хората се молят за тези неща и ги преследват; но това не трябва да е така, а трябва да си пожелават благата в общ смисъл да са блага и за тях; и да избират благата, които са такива за тях.

А несправедливият не винаги избира „повечето“, но и „по-малкото“, когато например става дума за злини в абсолютен смисъл; но понеже изглежда, че и по-малкото зло е някак си добро, а пък користолюбието е насочено към благото, поради това (дори и когато избира по-малкото, той пак) изглежда алчен. Но той постъпва несъразмерно – защото това име обхваща (нещата, които споменахме) и е общо за тях.

3 глава

След като този, който действа незаконосъобразно, беше определен като несправедлив, а действащият съгласно закона, е справедлив, то е очевидно, че всички законосъобразни неща са по някакъв начин справедливи. Защото и определените от законодателната дейност неща са законни, и казваме, че всяко от тях е справедливо. А законите се разпореждат за всички неща, като имат предвид или онова, което е общополезно за всички, или поне нещата, които са водещи – или по отношение на добродетелта или по някакъв друг такъв начин. Така че по един начин наричаме (или първото значение на) справедливи онези неща, които създават и опазват благоденствието и неговите части в полисната общност. Законът постановява да извършваме както делата на мъжествения, като, например, да не напускаме бойния ред, и нито да бягаме, нито пък да захвърляме оръжията, така и тези на разумния, като да не изневеряваме, нито да унижаваме, а също и тези на кроткия, като да не удряме, нито да злословим срещу някого, а по същия начин – и по отношение на другите добродетели и пороци – като едни неща изисква, а други забранява. И онзи закон, който е установен правилно, прави това правилно, а зле изработеният – по-лошо.

И така, тази справедливост е наистина свършена добродетел, но не в абсолютен смисъл, а по отношение на някой друг/или нещо друго. И поради това често справедливостта изглежда да е най-важна сред добродетелите, и нито Вечерницата, нито Зорницата е така възхитителна. И с пословицата казваме:

„в справедливостта от раз е всяка добродетел”

и е свършена *добродетел* най-много заради това, защото е употреба на свършената добродетел, а е *свършена*, защото този, който я притежава, може да си послужи с добродетелта и друг, а не само за себе си. Защото мнозина могат да си служат с добродетелта в своите си неща, но в онези, които се отнасят до друг – не могат.

1130 а

И затова изглежда, че е добре казано това на Биант, че:

„властта ще покаже какъв е мъжът”;

защото властващият вече влиза в отношение с друг(и), и е в общност. Заради това същото справедливостта изглежда като единствена сред добродетелите, която е външно (за притежаващия я) благо, защото се отнася до някой друг.

Защото тя съдейства за полезното за някой друг, отколкото на властимащия или на съ-участващия в общността. И така наистина най-лош е онзи, който е порочен и спрямо себе си, и спрямо приятелите си; а най-добър е не онзи, който е добродетелен спрямо себе си, а този, който прави това спрямо друг – защото това е трудно да се направи.

И така, тази справедливост наистина е не част от добродетелта, но е цялата добродетел, нито пък противоположната ѝ порочност е част от порочността, но е цялостната порочност. А по какво се различават добродетелта и тази справедливост, е ясно от казаните неща; тя е наистина една и съща, но битието ѝ не е едно и също – но доколкото е спрямо друг, е справедливост, а доколкото е такава разположеност, е просто добродетел.

II част, 4 глава

Ние обаче търсим тази справедливост, която е част от добродетелта. Защото има такава, както твърдим. Подобно е положението и за несправедливостта, която е част от порочността. Ето и знак, че тя съществува: при другите пороци, извършителят постъпва несправедливо, но не си присвоява нищо – като, например, захвърлилият щита поради страх, или оскърбилият с думи поради суров характер, или отказалият парична помощ поради стиснатост. А когато някой придобива неоснователно нещо, често това не е въз основа на никой от тези пороци, а несъмнено не и от на всички тях, но е от някаква злост (която осъждаме) и е от несправедливост. Следователно има някаква друга несправедливост като част от цялата и нещо незаконно като част от от цялото незаконно, което пък е част от незаконосъобразното. И още, ако някой развратничи с цел да спечели някаква изгода, а пък друг извърши такова развратно деяние поради желание, като наред с това претърпи някаква вреда, то вторият би бил сметнат по-скоро за похотлив, отколкото за алчен, а пък първият би бил сметнат за несправедлив, но не и за похотлив. Очевидно е, че първият го е направил, за да спечели.

Освен това всички други несправедливи постъпки винаги се извеждат от някакъв отделен порок: например, ако някой е развратничил – то е от похотливост, ако е изоставил другаря в строя – от страхливост, ако е нанесъл удар – от гняв; но ако се е опитвал да се облагодетелства неоснователно, тогава това не се приписва на никакъв

друг порок, а на несправедливостта. Така е видно, че има някаква друга част от несправедливостта наред с цялата/общата, която носи същото име, защото определението ѝ е в същия род:

1130b

защото и двете са проявления във възможност в отношението към другия. Но едната е свързана с чест или пари, или спасение или ако с нещо общо – ако имаме някакво единствено общо име, с което да обхванем всички тези; и тя е поради удоволствието, идващо от облагодетелстването, а пък другата е свързана с всичко, за което човек се старае.

Глава 5

И така, ясно е, че има няколко справедливости и че има една, която е различна добродетел наред с общата добродетел; но коя е и каква е – ето с това трябва да се заемем. И така, несправедливото беше определено като незаконосъобразното и несъразмерното, а пък справедливото – като законосъобразното и съразмерното. Та споменатата по-рано несправедливост е в аспекта на незаконосъобразното. Но след като несъразмерното и незаконосъобразното не са едно и също, но се отличават като част спрямо цяло (защото всичко несъразмерно е незаконосъобразно, но не всичко незаконосъобразно е несъразмерно), то тогава и несправедливото и несправедливостта не съвпадат, но са различни от онези: едни в едно отношение, като части, а други – в друго отношение като цели; защото тази несправедливост е част от цялата несправедливост и по подобен начин справедливостта, за която говорим сега, е част от цялата справедливост. Така че трябва да се каже и за справедливостта, която е част, и за частната несправедливост, и по същия начин – за справедливото и несправедливото.

Та нека да оставим настрана определените съгласно цялата добродетел справедливост и несправедливост, от които едната е употреба спрямо другото на цялата добродетел, а другата е употреба спрямо другото на лошотата. И е видно как трябва да се разграничат според тях справедливото и несправедливото. Защото почти всички от законните неща се извършват в резултат на цялата добродетел; защото законът постановява да се живее според всяка добродетел и забранява, съответно, всеки порок.

Но нещата измежду приетите от закона, които принадлежат на цялата добродетел са онези, които са постановени за образованието/възпитанието, засягащо цялата общност.

А що се отнася до *образование/възпитанието* на отделния човек, според което човек е в абсолютен смисъл добър, дали то принадлежи на политиката, или на някое друго знание/изкуство, това ще определим по-късно: защото може би не е едно и също за всеки да бъде добър човек и добър гражданин.

А като подразделение на отделната (частна) справедливост и на съответстващото ѝ справедливо има, от една страна, един ейдос, който е в разпределенията на чест или пари, или другите неща, които са разпределими между участващите в държавата. (Защото при тези неща е възможно един човек да може да има и несъразмерно, и съразмерно спрямо друг) и от друга страна, има друг ейдос – това, което регулира взаимните отношения.

1131a

И последният ейдос, на свой ред, също има две части, защото едни от отношенията са доброволни, а други – недоброволни. Доброволните са такива като продаване, купуване, заем, гаранция, даване под наем, залог, наемане (а се наричат доброволни, защото началото на тези отношения е доброволно). От недоброволните, едни са тайни – като кражба, изневяра, отровителство, сводничество, измама при продажба на роб, убийство с измама, лъжесвидетелство; а други се извършват с насилие, като – малтретиране, пленяване, убийство, отвличане, осакатяване, клевета и оскърбление.

III част, 6 глава

След като несправедливият постъпва несъразмерно и несправедливото е несъразмерно, ясно е, че има нещо средишно в несъразмерното. Тъкмо това е и съразмерното: във всяко едно действие, при което има по-малко и по-голямо, в него има и съразмерно. И щом като несправедливото е несъразмерно, то тогава справедливото е съразмерно – това за всички е очевидно ясно и без обосноваване. И щом като

съразмерното е средишно положение, то и справедливото би било нещо средишно. А съразмерното е съразмерно най-малко двойко. По необходимост тогава справедливото е средишно и съразмерно както в смисъл на включеност в отношение, така и по отношение на две групи съотносими (двойки). И от една страна, то е наричано *средишното* между някакви начини на постъпване (в които именно има повече и по-малко), а от друга страна то е *съразмерното* спрямо две съотносими, и е *справедливо* най-вече по отношение на някакви хора.

Необходимост е тогава справедливото да е най-малко в четири съотносими. Лицата, които засяга, са две и предметните сфери, към които се прилага, са също две. И съразмерността ще се окаже същата, както за лицата, така и за предметните сфери. По какъвто начин са дадени едните, по същия начин трябва да бъде и с другите (двойки съотносими): ако те не са равностойни, няма да получат равни придобивки, обаче точно това поражда сблъсъците и негодуванията сред хората – когато равните хора не получават по равно или обратно, когато неравните хора имат и придобиват по равно.

Също така това е ясно и от преценката за ценността. Всички са съгласни, наистина, че справедливото е в законите, което трябва да е такова според някакво разбиране за ценност. Обаче, работата е там, че не е едно и също разбирането на всички за това кое е ценност, ами според демократите това е свободата, според олигархично настроените – богатството, за други това е благородният произход, а според аристократите е добродетелта. Значи, справедливото е някакво аналогично съотнасяне. Аналогичното съотнасяне, наистина, не е собствено присъщо единствено и само за величините, измервани чрез монадично/едно-единствено число, а е присъщо изобщо на всичко количествено¹. Та нали аналогията е съразмерност на логосите и е най-малко в съотнасянето на най-малко четири съотносими. Ясно е, че прекъснатата аналогия е в четири съотносими, но и непрекъснатата аналогия е в четири: при нея едното съотносимо се използва два пъти и се споменава два пъти. Например: както се отнася количеството на Алфа към количеството Бета, така се отнася и количеството Бета към количеството Гама.

¹ За Аристотеловата философия на математическите неща вж. книга XIII и XIV на „Метафизика“. Монадично число е едно-единствено число, достатъчно за представяне на количество – шест ябълки, три круши и т.н. Една пирамида обаче може да се опише чрез три различни числа – броят на стените ѝ, броят на ръбовете и броят на върховете ѝ.

1131 b

В този пример Бета се споменава два пъти. Така че, ако количеството на Бета се сложи два пъти, съотносимите аналози ще са четири.

По същия начин и справедливото е най-малко в четири съотносими, като разсъздението за това е същото: разпределено е по подобен начин и за лицата, и за нещата.

Следователно, нека да бъде така: както величината Алфа се отнася към Бета, така се отнася и Гама към Делта, и значи, след промяна, както Алфа се отнася към Гама, така и Бета се отнася към Делта. Така се отнася и цялото към цялото. Каквото е делът на свързването, така и да се съпоставят съотносимите части, и тогава свързването ще е справедливо.

7 глава

Следователно, ако се запази (коефициентът на пропорционалност при съотнасянето на) величината Алфа към Гама и на Бета към Делта, то ще е справедливото в разпределението, и средишно е това справедливо, а несправедливото е парааналогичното. Та нали аналогичното е средишното, а справедливото е аналогичното. Математиците наричат тази аналогия геометрична: при геометричната аналогия отношението между едно цяло и друго цяло съвпада с отношението на една част от първото цяло към друга част от другото цяло. Тази аналогия обаче не е непрекъсната: тъй като не е едно-единствено число стойността, която се отнася както към едно лице, така и към това, което му се пада да получи.

Значи, това е справедливото – аналогичното, а несправедливото е парааналогичното. Случва се обаче някой да получи повече, а друг – по-малко: който постъпва несправедливо получава повече, а този, който е жертва на несправедливост – по-малко от хубавото. А ако става дума за нещо лошо, е обратно: от гледна точка на логоса на доброто по-малкото зло е по-справедливо от по-голямото зло, и значи, по-малкото зло е много по-за-предпочитане от по-голямото. Защото това, което е за предпочитане е хубаво и по-предпочитано е по-хубавото. Та, това е един от ейдосите на справедливото.

IV част

Следващият ейдос на справедливото е ейдосът на поправящото (коригиращото) справедливо, което се получава при размените – и при доброволните, и при принудителните. Това справедливо има друг ейдос в сравнение с предишното. Защото разпределящото справедливо е винаги с оглед на разпределянето на общи блага според представената аналогия. Ако, например, става дума за разпределяне на общи пари, това разпределение ще се случи според изчисление на вложените дялове и на това как те се отнасят един към друг. И несправедливото, което е противоположено на този вид справедливо, е парааналогичното. И в търговския обмен справедливо е някакво съразмерно, а несправедливото е несъразмерно, само че не според онази аналогия, а според аритметичната. Защото няма никаква разлика дали един снизходителен човек е лишил някой злобен от нещо, или злобният е лишил снизходителния, или дали този, който е прелюбодействал, е снизходителен или жесток. Но законът се интересува само от разликата, причинена от вредата и се отнася към тях като към равностойни, (за да прецени в конкретния случай) дали единият е постъпил несправедливо, а другият е станал жертва на несправедливост, и дали единият е навредил, а на другия е било навредено. Така че съдията се опитва да внесе съразмерност в това несправедливо, което е несъразмерно: та нали, когато някой удари, а друг е ударен, или когато един убие, а друг е убит, както претърпяното въздействие, така и действието се разделят на несъразмерни, ала съдията се опитва да внесе съразмерност чрез наказанието, като отнема нечестно придобитото². В безусловния смисъл на думата това се нарича „изгода“ за такива ситуации, дори и да няма някакво особено „специфично“ наименование, както например е в случая на посичащия, и „вреда“ се нарича това, което се случва на пострадалия. Но когато претърпяното въздействие бъде точно преценено, едното се нарича „вреда“, а другото „изгода“.

Така че съразмерното е средишно между по-голямото и по-малкото, а пък изгодата и щетата са като по-голямо и по-малко по противоположен начин. Изгодата има повече от доброто и по-малко от злото (отколкото се полага), а при щетата е противоположното: средишното между тях е съразмерното, за което тъкмо казваме, че е

² Кердос – нечестно придобито, оттам е думата „кяр“; патос и праксис – пасивно и активно.

справедливо. Така че поправящото справедливо би била средищното между щетата и изгодата.

Поради това, когато има тежки спорове между хората, те прибегват до съдията. Та нали съдията иска да бъде един вид одушевено справедливо: и съдията бива търсен от хората като средищното и някои наричат съдиите „*посредници*”, понеже ако улучат средищното, ще са улучили справедливото³. Следователно справедливото е някакво средишно, така както и съдията.

Защото съдията възстановява справедливото, сякаш една линия е била разделена на две неравни части и той отнема от по-голямата част онова разстояние, с което тя надвишава точната половина и го прибавя към по-малката част. Когато обаче едно цяло бъде разделено на две (равни) части, тогава казват, че всеки е получил своето – тогава получават съразмерното. Съразмерното е средишно между по-голямото и по-малкото според аритметичната аналогия. Поради това и се нарича справедливото (то дикайон), защото е двойно (диха), така сякаш неволно някой би казал „дихайон” или би нарекъл съдията (дикастес) „дихастес”⁴. Когато обаче от две равни части се отнеме нещо от едната и отнетото се прибави към другата, уголемената отсечка ще има в повече от умалената двукратно: ако от първата величина една част просто е била отнета, без да бъде прибавена към другата, тогава втората би имала повече от първата еднократно. За това бихме си помислили какво трябва да се отнеме от величината, която има повече и какво трябва да се добави към величината, която има по-малко: като си послужим чрез тази част, която (в едната от двете сравнявани величини) идва повече от средищното – нея трябва да прибавим към другата сравнявана величина, която има по-малко, и това, чрез което по-голямото изпъква над средищното, то трябва да бъде отнето.

Нека отсечките Алфа-Алфа, Бета-Бета и Гама-Гама да са равни една на друга: ако от отсечката Алфа-Алфа отнемем частта Алфа-Епсилон и частта Гама-Делта бъде прибавена към отсечката Гама-Гама, така че цялата отсечка Делта-Гама-Гама да надвишава отсечката Епсилон-Алфа чрез количеството Гама-Делта и количеството Гама-Дзета: така тя надвишава Бета-Бета чрез Гама-Делта.

³ Игра на думи.

⁴ Игра на думи.

Тези имена – както „щетата“, така и „изгодата“ – са се получили от доброволните търговски взаимоотношения: от една страна, това да имаш повече, отколкото ти се полага, се нарича „да имаш изгода“, а това да имаш по-малко, отколкото в началото, се нарича „да претърпиш щети“, както е при продаването и купуването и в другите сфери, в които законът е дал позволение (за доброволно споразумяване на страните). От друга страна, когато и двете страни не получават нито повече, нито по-малко, се казва, че те имат каквото им се полага и че нито са оцетени, нито са на печалба. Така че: справедливото е средишно между някаква изгода и щета, което се случва в доброволните отношения на размяна – то е съразмерното между предишното и следващото⁵.

V част, 8 глава

На някои им се струва, че *отплащането* е справедливото в абсолютния смисъл на думата, както казвали питагорейците: нали те определили справедливото в абсолютен смисъл като отплата за друго деяние. А отплащането не се припокрива напълно нито с разпределящото справедливо, нито с поправящото, макар и някои да предпочитат да го наричат Радамантовото справедливо:

Ако някой понася за щото е сторил, правда се ражда ...

Но това определяне на справедливото в много отношения предизвиква разногласия. Например, ако длъжностно лице удари някого, не трябва в отговор да бъде удряно, но ако длъжностно лице бъде ударено, не само че на удрящия трябва да му бъде оказана съпротива чрез удар, но и трябва да му бъде наложено наказание. Освен това има разлика дали става дума за нещо, сторено доброволно или насила. От една страна, онези общувания, които се случват заради обмена, точно това справедливо е обединяващото: отплащането по аналогия, а не по съразмерност. Полисът е съжителстване на хората, в което на едно деяние се отговаря по аналогия чрез отплащане. Когато се постъпва лошо с тях, те търсят точно това, и ако няма възмездие им се струва, че живеят в робство. Или пък когато се постъпва добре с тях; ако няма въздаяние не се получава отплата, а съжителстването на хората е благодарение на последващата

⁵ Между онова количество (на стоки или пари), които са били в началото и в края, в първия и втория момент на времето.

отплата. Поради това храмовете на Харитите се издигат на открито, за да може да има отплата. Това е собствено присъщо на благодарността: благодарният трябва на свой ред да обслужи, а след това и сам да започне да върши услуги.

Заплащането по аналогия се извършва чрез свързване по диагонал⁶. Нека да обозначим с Алфа един строител, с Бета – един обушар, с Гама – една къща, а с Делта – чифт обувки. Та, строителят трябва да вземе от обушаря изработеното от него, а пък той да му се отплати със своята работа. И така, ако първо между тях има съразмерно по аналогия, а после има и отплата, ще се получи казаното. Ако ли не – няма съразмерно, няма съ-жителство между хората. Нищо обаче не пречи изработеното от единия да е по-скъпо от изработеното от другия. Те трябва да се осъразмерят. Така е и с останалите занаяти: те щяха да изчезнат, ако това, което произвежда – както в количествено, така и в качествено отношение – не съответства на това, което е произвеждано в същото количество и качество. Та нали между двама лекари няма общуване (за размяна), ами между лекар и земеделец, и изобщо общност се получава от различни, а не от еднакви хора. Те обаче трябва да са в съразмерни отношения помежду си. Поради това всички неща, които могат да бъдат разменяни по някакъв начин, трябва да са съизмерими помежду си. Поради това са се появили парите и по някакъв начин са се превърнали в посредничеството: те измерват всичко, така както излишъка и недостига – например, колко чифта обувки са равностойни на една къща или на някаква храна. Значи, както един строител е свързан с един обушар, така и трябва да се съизмерят чифтовете обувки с къщата или храната. Ако това не стане, няма да има нито размяна, нито човешка общност. Същото е да се каже, че ако по някакъв начин те не се осъразмерят – няма да стане.

Следователно, всичко трябва да се измерва чрез едно-единствено нещо, както бе казано и по-рано. Наистина, това е потребността, която съ-държа всички неща: нали ако хората не се нуждаят от нищо или ако не се нуждаят по подобен начин или изобщо няма да има размяна, или няма да е такава, каквато е. Така и като някаква подоснова на употребата са се появили парите – като споразумение: поради това и името им е

⁶ Буквално е казано „по диаметър”, но математическата терминология и по-точно геометричната все още не са били съвсем стриктни.

„номизма”, защото те не са природа, а по закон⁷ и от нас зависи да променим (стойността им) или да ги направим безполезни.

Справедливо като отплащане ще има, когато бъдат осъразмерени нещата, произведени от обушаря и земеделеца по същия начин, по който са съотнесени земеделецът към обушаря.

Не трябва да се влиза в схемата на аналогията, след като те вече са приключили с обмена, (ако ли не, единият от крайните членове ще има и двата излишъка), а докато все още всеки един от тях е с произведеното от него. По този начин те ще са съразмерни и включени в общността, така че ето тази съразмерност да може да се получи между тях: земеделецът – да обозначим като Алфа, реколтата – като Гама, обушарят – като Бета, а съразмерното му произведение – като Делта.

Ако те не са реципрочни по този начин, не би имало общност. Така че необходимостта свързва в едно сякаш непрекъснато цяло хората и това се разкрива от обстоятелството: когато те не се нуждаят един от друг – било то взаимна необходимост, било едностранна – те не разменят нищо помежду си. Както, например, когато някой от тях се нуждае от нещо, да речем вино, да се разреши износ на зърно. Това трябва да се осъразмери.

Парите са ни един вид подsigуряване за бъдещето разменяне – че ще са налице, когато потрябват, дори и ако сега нямаме нужда от нищо. Трябва да е сигурно, че като ги донесем, ще получим онова, което в бъдеще може да потрябва. Те обаче страдат от същия недостатък, от който страдат и стоките при натуралната размяна – не е възможно винаги да имат еднаква покупателна сила и все пак имат по-голяма склонност към непроменливост. Ето защо всичко би трябвало да има измерима стойност: така винаги ще има обмен, а ако има обмен, ще има и общност. Така че парите като мярка правят съразмерни нещата по наистина съизмерим начин: нали нито би имало общност, ако не съществуваше обмяна, нито на свой ред би имало обмяна, ако нямаше съразмерност, нито на свой ред би имало съразмерност, ако нямаше съизмеримост. Е, наистина, невъзможно е нещата, които се разменят, при положение, че се различават толкова много помежду си, да станат напълно съизмерими, но що се отнася до необходимостта, това става в достатъчна степен. Значи, както и се предполага, трябва да има едно общо

⁷ Игра на думи с „номос” – закон и „номизма” – пари.

съизмерващо и поради това то се нарича „номизма“: то прави всички неща съизмерими, понеже стойността на всичко се мери в пари. Нека една къща да означим с Алфа, десет мини да са Бета, а едно легло – Гама. Стойността на Алфа е половината от Бета, ако цената на къщата е пет мини или съразмерното на тях; стойността на леглото пък е една десета част – като съотношение между Гама и Бета. Ясно е значи колко легла се равняват на една къща – ясно е, че са пет. Ясно е и, че преди да е имало пари обменът е ставал по този начин: та нали няма никаква разлика дали пет легла се обменят за една къща или пък за онова, на което са равностойни петте легла.

9 глава

Та, бе казано какво е несправедливото и справедливото. След като тези неща бяха разграничени е ясно, че *правораздаването* е някакво средишно между това да постъпиш несправедливо и да бъдеш потърпевш на несправедливо постъпване: едното от тях означава да имаш повече, а другото – по-малко, отколкото се полага. А справедливостта е някаква средина, но не по съвсем същия начин както и останалите добродетели, ала с това, че е присъща на средишното, докато, от друга страна, несправедливостта е свързана с крайностите. И справедливостта е онова, съгласно което един човек се нарича „справедливо постъпващ според избора на справедливото“, и „справедливо разпределящ“ – както когато разпределя на себе си и на друг, или когато разпределя между трети лица, но не така, че да даде на себе си повече от хубавото, а на съседа – по-малко, или, ако става дума за нещо вредно да направи обратното, ами като следи за съразмерното и аналогията, като по същия начин постъпва и при разпределяне между трети лица.

А пък несправедливостта е противоположното, тя е несправедливото. Това ще рече излишъка и недостатъка както от полезното, така и от вредното, при което не се съблюдава аналогията. Поради това излишъкът и недостатъкът са несправедливост, понеже са в обсега на излишъка и недостатъка: от една страна, да дадеш на себе си излишък на полезното в абсолютен смисъл, а от друга – недостатъчност на вредното; а ако става дума за друг, несправедливостта като цяло изглежда по същия начин, обаче, от друга страна, не е според правилото за аналогичното, а се попада в едно или друго

отклонение. А що се отнася до несправедливото деяние по-малкото е да бъдеш потърпевш на несправедливост, а по-голямото – да постъпваш несправедливо.

Та, за справедливостта и несправедливостта, и за природата на всяка една от тях нека да бъде казано по този начин, а по същия начин – в най-общ смисъл и за справедливото и несправедливото изобщо.

VI част, 10 глава

Но щом като може някой да постъпи несправедливо (еднократно), без да е несправедлив изобщо, как точно да бъде определен като несправедливо постъпващ с оглед на всяка една от обособените несправедливости, като да речем – крадец ли е, или е прелюбодеец, или разбойник? Или между тях няма никаква разлика? Та нали това, че някой е бил с жена, макар и да знае каква е тя⁸, става не заради разумен избор, а от страст? Той постъпва несправедливо в дадения случай, без да е несправедлив изцяло, както и някой може да е откраднал веднъж, но не е крадец изобщо, нито пък някой е завинаги прелюбодеец, ако е прелюбодействал веднъж: по същия начин това се отнася и за другите видове на несправедливостта.

По-напред бе казано по какъв начин отплащането се отнася към справедливото, като не трябва да забравяме, че търсеното е както справедливото в абсолютния, безусловния смисъл на думата, така и политическото справедливо. Това е справедливото, което е в съотношението между съвместния живот на хората и самодостатъчното битие на всеки един, само че когато всички те са свободни и равнопоставени – или по принципа на аналогията, или по число: а при онези, при които няма такова нещо, в отношенията на едни към други няма политическо справедливо, а само нещо, което наподобява на справедливото. А справедливо има само сред онези хора, които в отношенията помежду си доброволно спазват закона: законът пък (се прилага насила там) където има несправедливост, понеже правдата на правосъдието е преценка за това кое е справедливото и кое е несправедливото. А при онези хора, сред които има несправедливост, сред тях има и несправедливо действие на едни спрямо други, (но това не означава, че несправедливостта е еднакво присъща на всички хора от тази общност), а несправедливо постъпване ще рече – да дадеш на себе си повече от

⁸ Сиреч съпруга на друг.

безусловно хубавите неща и по-малко от абсолютно лошите. И поради това даваме да управлява не на един-единствен човек, а на закона-логос, защото когато един-единствен човек прави казаното преди малко, той става тиранин. Но управляващият е пазител на справедливото, при това не само на справедливото, но и на съразмерното⁹.

И щом той не смята, че на него му се полага повече, ако наистина е справедлив (та нали не взема повече от хубавото в безусловен смисъл за себе си, ако то не му се полага по принципа на аналогията: и поради това го разпределя за друг; ето заради това се казва, че справедливостта е правенето на добро на друг, както бе казано и по-преди), следователно, той трябва да получи някаква награда, каквито са честта и славата: а онези, които не ги получават в достатъчна степен, стават тирани.

А от друга страна, справедливото на господаря и бащинското справедливо не са напълно тъждествени на политическите, а им приличат: нали няма несправедливост към самия себе си в безусловен смисъл, а пък собствеността и детето, докато стане пълнолетно и се отдели от родителя, са като един вид част (от господаря и бащата), а никой не избира преднамерено да вреди сам на себе си. Затова няма несправедливост към самия себе си. Та, тук няма нито справедливо, нито несправедливо в смисъла на политическо: политическото е в онези отношения между хората, които се уреждат от закона, а законът се е установил сред хора, за които има съразмерност между това да управляваш и да бъдеш управляван. Поради това, в отношението на един мъж към жена му има повече справедливо, отколкото към собствеността или детето му: това е икономическото справедливо, а то е нещо друго, не е политическото справедливо.

VII част

В политическото справедливо има деление: едно, което е по природа и друго, което е по закон. Онова, което е по природа, има еднаква сила навсякъде и не зависи от това как се мисли или не се мисли за него. От друга страна, наложеното от закона е онова, което по начало не се е отличавало с един или друг начин на ставане – например, когато се дава откуп от няколко мини, или да се принесе в жертва козле, а не две овце, или за всичко останало, което се урежда чрез законово постановяване, както е

⁹ На принципа на равнопоставеност.

принасянето на жертви в чест на Брасид и всички неща, които се решават чрез гласуване.

На някои им се струва, че всичко справедливо сред хората стои по този начин: че от една страна, което е по природа, е неизменно и навсякъде се има една и съща сила, така като огънят и тук, и в Персия гори, а пък справедливите неща те виждат, че са променливи. Това, обаче, не е така, а ето по какъв начин е: макар че при боговете това изобщо не е така, при нас, хората има неща, които стават по природа, а всичко природно се променя. Обаче, все пак като цяло в човешкия свят едни неща са по природа, а други не са по природа. Ясно е кои са по природа сред нещата, които биха могли да стават и по друг начин, и кои неща не са по природа, а са постановени от закона и споразумяването, въпреки че и двата вида са еднакво променливи. И същото разграничение може да се пригоди и за друго: по природа дясната страна на човека е по-силна, но все пак всеки може да стане еднакво ловък и с двете си страни.

А онези неща от справедливите, които са съгласно споразумяването и полезното, приличат на мерните единици: та нали мерките за вино и зърнени храни не са еднакви навсякъде, но когато се продават на едро са по-големи, а когато се купуват на дребно – по-малки. По подобен начин справедливите неща, които не са по природа, а са съобразени с мнението на хората, не са едни и същи навсякъде, както не са еднакви и политическите им уредби, но една-единствена сред тях е най-добра по природа.

Всичко справедливо и законосъобразно във всеки един случай е съотнасяне на всеобщото към даденото: защото много неща се правят как да е, а определените като справедливи и законосъобразни са винаги конкретно обособени, и наистина според всеобщото.

Има, обаче, разлика между несправедливото изобщо и несправедливата постъпка, и също – между справедливата постъпка и справедливото: та нали, несправедливото, от една страна е или по природа, или по подредба/постановление; щом е такава, когато вече е сторено, то е несправедлива постъпка, но преди още да е извършено е по-скоро несправедливо изобщо. По същия начин е и за справедливата постъпка. Общото име, с което се наричат, е „правораздаване”, а справедливата постъпка е поправянето на несправедливата. За всяка една от тях – какви са техните ейдоси и колко са, и към какво точно се отнасят, по-късно ще трябва да се помисли.

VIII част

Щом справедливите и несправедливите неща са такива, каквито се каза, както за това „да се постъпва несправедливо (спрямо друг)”, така и за това „да се правораздава” се говори, когато става дума за действие с умисъл. Когато стават неумишлено, те не са нито несправедливо постъпване, нито правораздаване, а се наричат такива по съвпадение: макар и такива работи да се случват, те по случайност се оказват справедливи или несправедливи.

А от друга страна, както несправедливото постъпване, така и правилното се определят от това дали са доброволни или са недоброволни. Когато нещо лошо е злоумишлено, то се порицава и това е несправедливото постъпване; така че ще има някакво несправедливо, което обаче по никакъв начин не е несправедливо деяние, при положение, че е извършено недоброволно, без умисъл. А за умисъл говоря, както вече бе казано и по-рано, когато някой напълно осъзнава всичко, което зависи от него и не е в неведение за това, което прави – **кого** засяга, **чрез какво** си служи и **какво цели** с това деяние. Например, кой е ударен, с какво точно и заради каква точно цел, като при това нито едно от тях не е нито случайно, нито е насила (както би станало, ако някой, хващайки ръката му, го накара да удари трето лице; наистина, това не зависи от него). Възможно е да се случи така, че удареният да е баща на удрящия, а той знае само, че е човек и е един от присъстващите, обаче не знае, че той е тъкмо баща му¹⁰. По същия начин трябва да се правят разграничения и за целта, и изобщо за цялото деяние. А когато нещо е неизвестно или дори и да не е неизвестно, но все пак да не е зависимо от човека или е извършвано от него по принуда, тогава то е неумишлено. Та нали и сред нещата, които стават по природа, има много, които осъзнаваме – и сред онези, които вършим, и сред другите, които изпитваме – само че нито едно от тях не е умислено или непредумишлено, каквито са остаряването и умираването. По подобен начин е и с несправедливите и справедливите, и със свързаните с тях по случайност: ако някой върне заем недоброволно, а поради страх, не може да се каже, че нито става нещо справедливо, нито че той постъпва правилно, а само, че го прави като съпътствие на друго действие.

¹⁰ Точно както става в сюжета на „Едип цар”.

По същия начин и за онзи, който е принуден да не върне заем и неохотно се оказва в това положение – за него трябва да се каже, че постъпва несправедливо спрямо друг и върши несправедливи неща изобщо по случайност. А от нещата, които вършим доброволно, едни са предумишлени, а други не са. Предумишлени са тези, които предварително сме обмислили, а не са резултат на съзнателен избор другите, които не са били подложени на предварителна обмисляне.

Значи, има три вида вреди в човешките общности: от една страна, онези, които се извършват в неведение, са грешки – тогава, когато нито извършеното, нито засегнатият, нито средството, нито целта не са предполагани. Например, някой не е възнамерявал да хвърли нещо или не точно това, или не точно по този човек, или не точно заради това, обаче резултатът е такъв, какъвто изобщо не е бил поставян за цел, като да речем, ако някой е мислел само да побутне някого, а го е пробол, или не е бил целен точно този човек или не точно с това средство.

Когато, от друга страна, вредата се случва по някакъв паралогичен начин, без злоумисъл, тогава имаме грешка (нали човек греша, когато началото на деянието е в самия него като причина, а за лош късмет говорим, когато началото е извън извършителя). Когато човек знае какво прави, но го прави непредумишлено, тогава имаме несправедлива постъпка, каквито са онези, които се извършват поради гняв или други страсти, изпитвани по необходимост или в съгласие с природата ни на човешки същества. В такова състояние такива хора нанасят вреди и грешат, като постъпват несправедливо, а деянията им са несправедливи, но те не стават изцяло и винаги несправедливи, нито порочни: защото нанесената вреда не е поради поквара.

Когато обаче някой действа предумишлено, той е несправедлив и порочен. Затова и деянията, извършени от гняв, не се преценяват в съда като предварително замислени: начинател на станалото не е този, който е движен от гнева, а този, който го е разгневил. И още, може да се спори не за това дали е трябвало да стане така или не, а за справедливото: защото гневът е отговор на очевидна несправедливост. Защото те не спорят за това дали е трябвало да се случи така, както става в търговските отношения, при които по необходимост единият е нечестен, освен ако не става дума за забравяне. Напротив. Когато има съгласие каква е работата, те спорят на чия страна е справедливото (а пък обмислящият не е в неведение), понеже единият смята, че е

ощетен от несправедливост, а другият – че не е така. Когато обаче някой вреди след обмислен избор, той действа несправедливо: ето вече при тези несправедливи постъпки несправедливо постъпващият става несправедлив, когато нарушава правилото за аналогичното¹¹ или съразмерното.

По същия начин и справедливият човек е този, който предумишлено постановява справедливо, а пък справедливо постановяване е само доброволно постановеното.

А от неволните деяния някои са простими, но други са непростими. Онези грешки, които са сторени не само неосъзнато, но и поради незнание, са простими, но обаче другите, които не са поради незнание, а поради несъзнаване, причинено от страст, която нито е естествена, нито е човешка, не са простими.

IX част, 11 глава

Някой обаче би се затруднил, дали достатъчно са били разграничени това да си потърпевш от несправедливо постъпване и да действаш несправедливо, като първо се запита дали е така, както каза Еврипид, като изрече странното:

*С късо слово: майка ми бе убита от мен,
но умишлено ли го сторих, а тя доброволно прие,
или неохотно прие тя неумишленото?...¹².*

Дали е истинно да се каже, че доброволно някой може да е потърпевш на несправедливо постъпване спрямо него, или това е винаги недоброволно (така както и несправедливото деяние е винаги умишлено)? И следователно, всичко е така или иначе, или в някои случаи е умишлено, а в други е неумишлено? По подобен начин е и с това да си потърпевш на справедливо съдебно постановление: та нали това да се постановява справедливо в съда е винаги умишлено, така че е смислено да се противопостави съответното на всяко едно от тях по подобен начин: да си потърпевш както на справедливо, така и на несправедливо постъпване е или доброволно, или недоброволно. Някой би помислил това за безсмислено в случая със справедливото третиране, ако то винаги е умишлено – обаче някои хора биват третирани справедливо, без те да го искат.

¹¹ Когато не спазва принципа за пропорционално разпределяне.

¹² Фрагмент от неоцеляла драма; коментаторите спорят от коя точно.

Освен това, още повече би се затруднил някой да разграничи дали всеки претърпял несправедливост всъщност е онеправдан, или е както в общия случай при всяко едно извършване и претърпяване на действие: възможно е по случайност да бъдеш съпричастен на справедливи неща както в действането, така и в претърпяването – ясно е, че по подобен начин ще е и със съпричастността към несправедливите неща. Защото нали не е едно и също „да правиш несправедливи неща” и „да действаш несправедливо”, както и това „да претърпиш несправедливи неща” не е тъждествено на това „да бъдеш онеправдан”. По подобен начин е и с „действеното съдебно правораздаване” и „получаването на оправдание”: невъзможно е да има онеправдаване, ако няма онеправдаващ или да има оправдаване, ако няма правораздаващ оправдаващ.

Ако в абсолютен смисъл това „да постъпваш несправедливо” означава „да навредиш умишлено”, а пък „умишлено” означава да знаеш на кого навреждаш, чрез какво и по какъв начин, а пък невъздържаният човек доброволно вреди сам на себе си, тогава той доброволно би се третираше несправедливо и е допустимо той изобщо сам на себе си да причини несправедливост. И още, поради невъздържаност някой може доброволно да позволи на друг да му навреди и тогава ще излезе, че съвсем доброволно той се е оставил да бъде онеправдан. Или това разграничение не е правилно, ами към него трябва да се добави и следното: към фразата „да вредиш на някого, като знаеш на кого, чрез какво и по какъв начин” да се добави „противно на неговото желание”?

Значи, някой доброволно може да се остави да му се навреди и да бъде потърпевш на несправедливи неща, но никой доброволно не е онеправдан. Никой не иска това, даже и невъздържаният, който го прави против волята си: та нали никой не желае нищо, което да не мисли, че е хубаво, а пък невъздържаният прави неща, за които не мисли, че трябва да се правят.

А този, който дава притежанията си на друг – както Омир казва, че Главк дал на Диомед¹³, не е потърпевш на несправедливост:

*„Зевс олимпийски лиши предводителя Главк от разсъдък,
тъй че смени той със цар Диомеда доспехи от злато
с медни доспехи и даде сто вола отбрани за девет”.*

¹³ Мястото се цитира по превода на Александър Милев и Блага Димитрова на „Илиада” (С., НК, 1969, с. 161), песен шеста, стихове 234-236.

От него зависи да даде своето си, но да претърпи несправедливост не зависи от него. Трябва да има друг, който да е извършител на несправедливото действие. Ясно е, значи, че претърпяването на несправедливо действие на друг не става доброволно.

12 глава

И още, от всичко, избрано за разглеждане дотук, остават още две, за които трябва да се каже: дали постъпва несправедливо този, който дава повече от заслужаваното, или този, който го получава; и дали някой може да е потърпевш на несправедливост, извършена от самия него. Ако първото от казаното е възможно и този, който разпределя, постъпва несправедливо, а не този, който получава повече от полагащото му се, то този, който дава повече на друг, отколкото на себе си, като съзнава това и го прави доброволно, постъпва несправедливо спрямо самия себе си. Умерените хора изглежда ще постъпят така (както трябва), а пък снизходителният човек е този, който взема най-малко за себе си. Или нищо от тези не е така просто? Защото той пък може да пожелае да има повече от някакво друго благо, каквото е славата или нещо друго, което безусловно е хубаво. И още, затруднението се разрешава от разграничението на значението „да постъпваш несправедливо”: той не претърпява нищо, което да е противно на желанието му, така че не може да се каже, че е потърпевш на несправедливо действие спрямо него, защото дори и да има такова, то само му вреди.

Очевидно е, че разпределящият постъпва несправедливо, а не винаги този, който получава повече от полагащото му се: не този, който е приел резултата от несправедливото действие, го е извършил, а този, който съзнателно го е направил – ето тук е началото на действието, а в случая ще рече, че това е разпределящият, а не получаващият.

И още, тъй като „да действаш” има много значения, както например неодушевено нещо може да убие, или ръката, или домашният помощник, на когото му е наредено, но за него не се казва, че действа несправедливо, макар че все пак прави несправедливи неща.

И още, ако някой е издал присъда *в неведение* на нещо, той не действа несправедливо от гледна точка на закононото справедливо, нито пък издадената присъда е несправедлива, и все пак в някакъв смисъл е несправедлива: защото нали закононото

справедливо е нещо различно от първоначално определеното справедливо. Ако обаче, някой съдия издаде присъда по несправедлив начин, като *знае*¹⁴, то той се облагодетелства чрез получаване на повече признателност или мъст, отколкото в случая се полага. Значи, сякаш някой би могъл да прецени несправедливата постъпка и този, който благодарение на това отсъди по несправедлив начин, получава повече, отколкото му се полага. Та, ако става дума за нещо земеделско, той ще получи в повече не от земеделското, а пари.

13 глава

А пък хората си въобразяват, че от тях самите зависи да действат несправедливо и поради това според тях справедливото е лесно постижимо. Но това не е така: да спиш с жената на съседа или да удариш някого наблизко, или да дадеш пари на ръка е лесно и зависи от нас самите, но при определено предразположение на душата нито е лесно, нито зависи от нас самите.

По същия начин хората си въобразяват, че да знаеш кои са справедливите и кои – несправедливите неща, не е кой знае каква мъдрост, понеже законите казват за тях и не е трудно това да се схване (само че законовите предписания сами по себе си не са справедливите неща по друг начин, освен като съпътствие)¹⁵.

Обаче, как точно трябва да се извършват и как да се разпределят справедливи неща – ето това е много повече работа, отколкото познанието за всички неща, свързани със здравето. Понеже и в този случай е лесно да имаш познание за меда, за виното, за кукуряка, за обгарянето и за изрязването, ала *как* трябва да се прилагат за постигане на здравето, *на кого* и *кога* – толкова много е познанието, което трябва да има някой, за да е лекар¹⁶.

¹⁴ Всичко, което трябва да знае съдещият по случая или обстоятелства, които са важни за съдопроизводството.

¹⁵ С други думи законите не само трябва да предписват на теория, но и да се прилагат на дело.

¹⁶ Тук е употребено същото понятие, както в прочутото първо изречение на „Метафизиката“. Както в превода на Николай Гочев, редактиран от мен (в изданието от 2000 г., С., „СОНМ“) така и тук с „познание“ превеждаме τὸ εἰδέναι. Познанието е различно и от опита, както става ясно по-нататък в тази глава, и от науката или знанието - ἐπιστήμη. Познанието е осведоменост и запознатост, която обаче не се обосновава понятийно и доказателствено както знанието-

Поради това същото някои си въобразяват, че на справедливия му е присъщо не по-малко и това да постъпва несправедливо спрямо други, понеже един справедлив човек според тях не само по-малко, ами даже повече би могъл да извърши всяко едно от тези неща спрямо всекиго: и с жена на друг да преспи, и да удари някого; и мъжественият може да си захвърли щита и да дезертира от боя в бяг в която и да е посока¹⁷. Но паникьосването и несправедливото действие спрямо друг не означават просто да се правят тези неща, освен като съпътствие, а да ги правиш понеже имаш определено предразположение на душата, така както и да лекуваш и да връщаш здравето на хората не се състои просто в това да оперираш или да не оперираш, или да прилагаш медикаменти или да не прилагаш медикаменти, а е в това, че всичко това се прави по определен начин¹⁸.

Та значи справедливите неща са сред тези, които са причастни на богатата в абсолютен смисъл, а при всички тях има и излишък, и недостатък. При някои от тях изобщо не може да става дума за излишък, както например е по отношение на боговете, а на други нито частица от богатата не носи полза, както е по отношение на непоправимо лошите, ами на тях всичко им вреди, а за други пък в някаква мяра те са добри. И поради това те са в човешкото.

Х част, 14 глава

Сега ни предстои да кажем за снизходителността и снизходителния, как точно се съотнася снизходителността към справедливостта и как – снизходителното към справедливото. На размишляващите за тях не им се виждат нито абсолютно тъждествени, нито като различни по род. Когато хвалим снизходителното и съответно – мъжа който има такова качество, секаш понякога към другите похвални страни пренасяме и него, като по този начин показваме, че по-снизходителното е по-добро. Но когато се следва определението, тогава изглежда неуместно снизходителното да е хем нещо похвално, хем да е различно от справедливото. Или справедливото не е нещо

наука и поради това е по-нисше от нея, но също така е по-висше от опита като съвкупност от умения и впечатления.

¹⁷ Несъмнена ирония, даже сарказъм.

¹⁸ Сиреч не просто се прави занаятчийски и от натрупване на емпиричен опит, а се прави с *познание* на причините на заболяването и на онова, което може да ги отстрани.

отлично, или снизходителното не е справедливо, ако приемем, че са различни едно от друго; а ако и двете са отлични, тогава са тъждествени едно на друго.

Ето в тези питання се състои объркването относно снизходителното, но от друга страна по някакъв начин и двете предположения са правилни и не са взаимно противоположни. Защото снизходителното е някакъв вид справедливо, но е по-хубаво от справедливото и все пак не е по-хубаво от него като някакъв друг род. Следователно, справедливото и снизходителното са тъждествени и макар че и двете са отлични, снизходителното е по-висше. А объркването се получава от това, че снизходителното е хем справедливо, хем не е съвсем строго в буквата на закона, а е един вид подобряване на законосъобразното справедливо. Причината за това е, че законът винаги е всеобщ, но в някои случаи не е съвсем правилно да се произнесе присъда, която да е всеобща.

Значи, в случаите, в които е необходимо да се произнесе всеобщо съждение, но се оказва, че то не е правилно, тогава законът обхваща преобладаващото, а не абсолютно всичко, без да остава в неведение за сгрешеното. И въпреки това правилността му не се накърнява: като погрешността не е нито в закона, нито в законодателя, а е в самата природа на работата: материята на нещата, които трябва да се извършат на дело е такава. Значи, когато законът казва какво е всеобщото, а някакъв казус излиза извън всеобщото, точно тогава е правилно да се поправи изпуснатото, доколкото то е било подминато от законодателя, който в случая е сбъркал, тъй като се е изказал в абсолютен смисъл. Това същото и самият законодател би постановил в случая, ако може да се озове на конкретното място и ако би могъл да знае предварително (за такъв казус), би го постановил със закон.

И поради това то е справедливо и е по-хубаво от някакъв вид справедливо, но не от справедливото в безусловен смисъл, а от грешка, породена от несъобразяване с условното¹⁹. И ето такава е природата на снизходителното – да коригира закона и пропуснатото от него заради всеобщото. Това наистина е причината и поради която не може за всичко да има закон – за някои неща не е възможно да се постанови закон и поради това те се уреждат с постановления.

¹⁹ Или абстрактно-всеобщото положение на закона, постановен от законодателя, изисква от прилагания закона да се конкретизира във всеки един случай – и тогава снизходителността подобрява съдебното справедливо.

В случай на неопределеност и канонът е неопределен, така както при строежа на домове на остров Лесбос се използва равнило от олово, защото то се намества към очертанията на камъка и не остава просто мерило-шаблон: по същия начин и постановленията са за конкретни случаи.

Та, ясно е какво е снизходителното и това, че то е справедливо и по какво е даже по-хубаво от справедливото. От това е очевидно и кой човек е снизходителен. Този, който предпочита тези решения и ги прилага на дело, който не е буквалистично справедлив за налагане на по-лошото наказание, а е по-склонен към по-мека присъда, дори и когато има помощта на закона – ето той е снизходителен и точно тази предразположеност на душата е снизходителност, която обаче е някакъв вид справедливост, а не някаква съвсем различна предразположеност на душата.

XI част, 15 глава

А дали е възможно човек да е несправедлив спрямо самия себе си, е очевидно от всичко, казано дотук.

От една страна някои справедливи неща са постановени от закона в съгласие с цялата добродетелност, както например законът не позволява човек да се самоубива, а тези неща, които не са позволени, са забранени. И още, когато някой противно на закона навреди на друг предумишлено и това не е отговор на предишна вреда, той постъпва несправедливо, а е предумишлено постъпващ така онзи, който знае на кого и чрез какво вреди. Този пък, който в състояние на гняв си прерязва гърлото и умишлено прави това въпреки здравия разум, което не е позволено от закона – следователно, постъпва несправедливо. Но спрямо кого? Спрямо полиса, но не и спрямо самия себе си? Той страда предумишлено, а предумишлено никой не бива самоонеправдан. Поради това полисът го наказва и се отнася без почести към човека, погубил сам себе си, доколкото той е постъпил несправедливо спрямо полиса. И още, доколкото несправедливият е единствено и само постъпващ несправедливо в дадена ситуация, а не напълно покварен, няма как той да самоонеправдае самия себе си (това е различно от предишното: в някакъв смисъл несправедливият е също толкова порочен, колкото и страхливият, защото както единият, така и другият не са в плен на цялата порочност, така че той не постъпва несправедливо съобразно същата тази порочност): това би било едновременно

да отнемеш и да дадеш на един и същ човек едно и също, което обаче е невъзможно. Обаче винаги по необходимост справедливото и несправедливото са (резултат от взаимодействията на) мнозина.

И още, който прави нещо предумишлено, го прави по свой избор и то предварително обмислен: и поради това не изглежда да постъпва несправедливо някой, който е пострадал от нещо и след това си го връща. А когато някой сам себе си онеправдава, тогава има едновременност на понасянето и на извършването. И още, това би било равносилно на предумишленото онеправдаване.

Към тези неща да се прибави: никой не извършва несправедливост, която да не е някаква част от несправедливите деяния – за никого не може да се каже, че изневерява със собствената си съпруга, че се промъква с взлом през стените на собствения си дом или че краде от собствените си пари.

Като цяло проблемът за несправедливото постъпване спрямо самия себе си се разрешава с помощта на разграничението за това може ли някой доброволно да бъде онеправдан. Очевидно е, че и двете неща са лоши – както да понасяш несправедливост, така и да извършваш несправедливост (едното означава да получиш по-малко, а другото – повече от средищното, така както е и със здравословното в лекарското изкуство, и онова, което води до добра телесна кондиция в гимнастиката). И все пак по-лошото от тях е извършването на несправедливост. Защото, от една страна извършването на несправедливост става с лошота и е порицаемо, при това или със завършена лошота в абсолютен и безусловен смисъл на думата, или с почти такава (нали не всичко умишлено е поради несправедливост), а това да претърпиш несправедливост става без лошота и несправедливост. Значи, от една страна, претърпяването на несправедливост само по себе си е по-малкото зло, но по случайност нищо не пречи понякога да се окаже по-лошото. Само че изкуството не се занимава със случайното, а например, лекарското казва, че пневмонията е по-сериозна болест от препъването, макар че понякога по случайност може да се случи другото да е по-сериозно, ако например препъналият се поради падане бъде пленен или убит.

Метафорично казано и съобразно подобие – няма как човек да прояви справедливото спрямо самия себе си, ами то се проявява в отношението на човека към

другите, и особено ако става дума не за цялото справедливо, а за господарското или стопанското.

Съобразно тези разсъждения подобие то е като при онази част от душата, която има дял в разума и отношението ѝ към неразумната част²⁰. Като наблюдават тези неща, на тях²¹ им се струва, че има и несправедливост спрямо самия себе си, защото при тези деления на душата една част може да страда въпреки желанията на другите две части; по същия начин между тях самите има някакво справедливо, както е и с управляващия и управлявания.

Ето това да е разграниченото за справедливото и останалите от етическите добродетели.

²⁰ Несъмнена препратка към *Държавата* на Платон, където (443с-444а) справедливостта се определя като хармонизиране на трите рода в душата.

²¹ На платониците.